Elisaveta IOVU
doctorandă, Institutul de Filologie al AŞM, Chişinău

IMAGOLOGIA LITERARĂ, DE LA SCALIGER LA JEAN-MARIE CARRE. SCURTĂ ISTORIE A DISCIPLINEI

În această comunicare, facem o prezentare a evoluției imagologiei literare, de la primele idei din Evul Mediu, când Scaliger efectuează o repartizare a culturii europene şi a modelelor sociale în categoriile naționale, până în anii ’50 ai secolului trecut, când se consideră, pe bună dreptate, că a apărut disciplina având un obiect de studiu bine formulat. Evidențiem, totodată, aspectele cele mai importante care au contribuit la apariția şi dezvoltarea imagologiei literare ca disciplină fundamentală. Până a deveni o disciplină autonomă, imagologia literară trece prin următoarele etape: repartizarea culturii europene şi a modelelor sociale în categoriile naționale a lui Scaliger; sistematizarea etnografiei şi antropologiei timpurii-moderne, precum este ilustrată în Völkertafel; evidențierea lucrărilor din Epoca Luminilor care vizau sistematizarea stereotipurilor etnice; determinismul pozitivist formulat de Hippolyte Taine; apariția Literaturii comparate şi, odată cu ea, şi a domeniului studiilor imaginii. Bazele studiului imaginii sau ale Imagologiei Literare sunt puse prin anii ’50 ai secolului trecut de către comparatistul francez J. M. Carré.

Cuvinte-cheie: Imagologie literară, literatură comparată, rasă, mediu, studiu al imaginii.

In this communication, we make a presentation of the evolution of literary imagology, from the early ideas of the Middle Ages, when Scaliger performs a division of European culture and social models into national categories until the 1950s, when it rightly considers, that discipline has emerged with a well-formulated study object. At the same time, we highlight the most important aspects that have contributed to the emergence and development of literary imagology as a fundamental discipline. Until becoming an autonomous discipline, literary imagology goes through the following stages: the distribution of European culture and social models into Scaliger's national categories; the systematization of early-modern ethnography and anthropology, as illustrated in the Völkertafel; highlighting the works of the Age of Lights aimed at the systematization of ethnic stereotypes; Positiveist determinism formulated by Hippolyte Taine; the emergence of Comparative Literature and, along with it, the field of image studies. The foundations of the study of the image or Literary Imagology are put in the 1950s by the French comparator J. M. Carré.

Keywords: Literary Imagology, Comparative Literature, Race, Milieu, Image Study.

Omul întruneşte un set de caracteristici, însuşiri ce îl leagă de poziția lui geografică, de țara în care s-a născut sau de continent, etc. El este întotdeauna un „Străin”, un „Celălalt” pentru semenul său din altă țară, de pe alt continent. Psihologii susțin că însuşirile unui om se definesc în raport cu „Celălalt”, deoarece „lumea este, într-adevăr, reprezentarea celuilalt. Ea se face în raportarea esențială şi constantă la celălalt, la altul din noi înşine sau la cel care ne este cu totul îndepărtat şi străin” [1, p.7]. În Grecia sau la Roma Antică, celălalt diferit era considerat un duşman, un străin sau chiar un barbar. Între timp lucrurile au evoluat, iar cercetarea acestor caracteristici pe care le primesc reprezentanții unei națiuni, ai unui alt popor dă naştere unei noi ştiințe, mai exact unei discipline – imagologia.

Imagologia, la fel ca şi celelalte discipline socioumaniste are o istorie proprie. Rădăcinile ei datează încă din Evul Mediu şi anume când Scaliger (Julius Caesar Scaliger, 1484-1558) încadrează culturile europene şi modele sociale în categorii naționale, în funcție de diferențele culturale şi stereotipurile etnice. Contribuția lui Scalinger a influențat sistematizarea etnografiei şi antropologiei timpurii-moderne, aşa cum este ilustrată, de exemplu în *Völkertafel* („Tabloul Popoarelor") [2].

Astăzi *Völkertafel* este expus într-unul din muzeele din Viena, pe o pânză cu o tablă largă, reprezentând „zece națiuni conducătoare" ale Europei. Aceste națiuni (spaniolul, francezul, italianul, germanul, englezul, suedezul, polonezul, maghiarul, rusul moscovit şi turcul sau grecul) au fost studiate cu atenție şi definite într-un mod concis prin 17 rubrici, într-un dialect înalt german de către Stanzel, (1999) [2], apoi traduse în engleză de Zacharasiewicz, (2009) [3].

Tabelul începe cu caracteristici ale manierelor națiunilor, apoi cu cele ale caracterului, personalității, intelectului, temperamentului. Mai apoi, se trec în revistă viciile şi bolile caracteristice. Acestă clasificare, pe alocuri absurdă, ne reîntoarce „la antichitatea clasică, după cum observă Zacharasiewicz, cel puțin la Theophrastus, un discipol al lui Aristotel" [3, p. 27]. De exemplu, în *Compararea națiunii cu un animal*, spaniolul este comparat cu un elefant, francezul – cu o vulpe, italianul – cu un râs, germanul – cu un leu, englezul – cu un cal, suedezul – cu un taur, polonezul - cu un urs, maghiarul - cu un lup, rusul moscovit – cu un măgar şi turcul sau grecul – cu o pisică. La rubrica *Virtuți de război*: spaniolul este generos, francezul – viclean, italianul – precaut, germanul – invincibil, englezul – eroic pe mare, suedezul – neînfricat, polonezul – impetuos, maghiarul – rebel, rusul moscovit – împovărător şi turcul sau grecul – lenos; iar când se vizează *aspectul (temperamentul națiunii):* cel al spaniolului este bărbătesc, al francezului – copilăresc, al italianului – încăpățînat, al englezului – femeiesc, al rusului – foarte dur, iar al grecului – delicat, etc.

Cea mai proeminentă caracteristică a spaniolului (în prima coloană) este *mândria*, o trăsătură care a format imaginea pe ansamblu a acestei națiuni. Băutura, însă, este viciul dominant al Germaniei, o slăbiciune inevitabilă asociată națiunilor nordice. Pentru rusul moscovit iese în prim plan „răutatea", iar pentru greci şi turci – „schimbători ca şi aprilie" etc.

„Nu este clar ce scop a servit *Völkertafel*, susține Zacharasiewicz la un moment dat, fie că era vorba despre un ghid pentru călătorii în formă prescurtată sau pur şi simplu cineva era intenționat să se distreze cu un fel de glume etnice, precum o fac astăzi" [3, p. 26-29]. Însă, unele caracteristici din acest tabel, care sunt atribuite națiunilor europene, ilustrează clar originea şi difuzarea largă a stereotipurilor, ceea ce constituie o preocupare imagologică.

Un alt moment care a dus la apariția imagologiei ca ştiință literară au constituit lucrările din Epoca Luminilor ale lui Montesquieu *Esprit des lois*, Hume *Of National Characters*, Voltaire *Essai sur les moeurs* şi Vico *Scienza nuova,* care au proiectat un sistem de clasificare a stereotipurilor etnice. Eseul

lui Hume *Of National Characters* enumeră un şir de caracteristici pe care le are o națiune, căci, după cum afirmă filozoful scoțian, „fiecare națiune are un set special de maniere şi că anumite calități deosebite sunt mai frecvent întâlnite printre un popor decât printre vecinii săi. Oamenii obişnuiți din ELVEȚIA au probabil mai multă onestitate decât cei de acelaşi rang în IRLANDA; şi fiecare om prudent va face, din acea circumstanță în sine, o diferență în încrederea pe care o repune în fiecare. Avem motive să ne aşteptăm la mai multă înțelepciune şi veselie într-un FRANCEZ, decât într-un SPANIOL; deşi CERVANTES s-a născut în SPANIA. Un ENGLEZ se presupune că are mai multe cunoştințe, decât un DANEZ; deşi TYCHO BRAHE era originar din DANEMARCA” [4].

Totodată, Hume propune şi o caracterizare a străinilor din altă țară prin *cauze fizice* şi *morale*, ceea ce poate ajuta imagologia la interpretarea/ reprezentarea personajului literar. Prin *cauze morale*, Hume are în vedere „toate circumstanțele care sunt potrivite pentru a lucra în minte ca motivații sau motive şi care fac un set de obiceiuri obişnuite pentru noi. Asemenea sunt: natura guvernului, revoluțiile afacerilor publice, multitudinea sau penuria în care trăieşte poporul, situația națiunii față de vecinii săi şi circumstanțe asemănătoare”. Iar prin *cauze fizice,* Hume înțelege acele calități ale aerului şi ale climei, care ar trebui să funcționeze insensibil asupra temperamentului, prin modificarea tonului şi obiceiului corpului şi prin acordarea unui anumit ten, care, deşi reflecția şi rațiunea îl pot depăşi uneori, vor prevala încă în generalitatea omenirii şi vor avea o influență asupra manierelor lor. [4].

Străinul, ca personaj literar din textele imagotipice, este cercetat (se încearcă cel puțin) de la originile sale până în prezent, deoarece manierele lor pot diferența de la o epocă la alta. De exemplu, „ingenuitatea, industria şi activitatea vechilor greci nu au nimic în comun cu prostia şi indolența actualilor locuitori ai acestor regiuni”, susține Hume. Tot el afirmă că, „dacă caracterul bărbaților depinde de aer şi climă, gradele de căldură şi de frig ar trebui, în mod natural, să aibă o influență puternică; deoarece nimic nu are un efect mai mare asupra tuturor plantelor şi animalelor irație nale. Şi într-adevăr, există un motiv să ne gândim că toate națiunile, care trăiesc dincolo de cercurile polare sau între tropice, sunt inferioare celorlalte specii şi sunt incapabile de toate realizările superioare ale minții umane. Sărăcia şi mizeria locuitorilor din nordul lumii şi indolența sudului, din puținele lor necesități, ar putea să contribuie, probabil, la această diferență remarcabilă, fără a ne recurge la *cauze fizice*. Cu toate acestea, este sigur că personajele națiunilor sunt foarte promiscuite în climatul temperat şi că aproape toate observațiile generale care au fost formate din cei mai sudici sau mai nordici din aceste climate se dovedesc a fi incerte şi greşite” [4].

Aceste lucrări din perioada Iluminismului contribuie mult la conştientizarea faptului că orice națiune, aşa cum are o istorie/cultură/limbă proprie, tot aşa dispune şi de un set de caracteristici care o diferențiază de celelalte națiuni. Adică există o altă națiune care este diferită de prima.

Cercetările care s-au axat în continuare pe aceste diferențe au constituit un imbold pentru dezvoltarea imagologiei.

Un impact asupra imagologiei l-a avut şi determinismul pozitivist formulat de Hippolyte Taine (1828-1893) în introducerea teoretică a lui *Histoire de la litterature anglaise,* (1863). Taine a prezentat o geometrie culturală în care un anumit artifact cultural (în cazul dat un *text literar*) ar putea fi situat, caracterizat şi înțeles cu referire la trei parametri care îl definesc: *rasă, mediu* şi de *moment*. Aceşti termeni din limba franceză (*race, milieu et moment*) pe care îi utilizează Taine, au ajuns pe larg răspândiți în critica literară din limba engleză. Ei sunt utilizați cu sensurile mai apropiate de semnificațiile franceze ale cuvintelor, decât semnificațiile din limba engleză, care sunt aproximativ de "națiune", "mediu" ("situație") şi „timp" ("*nation*", "*environment*" ("*situation*"), and "*time*") [5].

Aceste caracteristici sunt explicate în felul următor: *Momentul* nu este doar o dată sau o cronologie, ci mai degrabă atmosfera unui Zeitgeist (spiritul timpului) în stil hegelian. Aceasta se explică prin faptul că textele respiră „spiritul veacului", o climă sau o mentalitate care are loc (din motive nespecificate) să fie caracteristic perioadei, şi care ancorează astfel textul, şi, de asemenea, îl infiltrează cu o prezentare particulară, istorică asupra lumii. Cu alte cuvinte, *Momentul* reprezintă experiențele acumulate de acea persoană care produce textul. Acest lucru favorizează cercetările din domeniul imagologiei, mai ales atunci când se analizează stereotipurile/etnotipurile din perspectiva abordărilor imagologice: *intertextuală, contextuală* şi *textuală*.

Mediul este explicat de Taine într-un mod la fel de determinist: ca mediul fizic, geografic ale cărui urme trebuie să le poarte orice. Prima manifestare a mediului este cea climatologică (de „rece", „temperată" şi „caldă" a literaturilor), şi Taine invocă întreaga matrice de stereotipuri curente în teoria climatologică a culturii-temperamentale. Cu alte cuvinte, *Mediul* reprezintă circumstanțe particulare care distorsionează sau dezvoltă dispozițiile unei anumite persoane. Prin *Rasă*, Taine a avut în vedere că textele pot fi analizate şi după etnia fizică a autorilor lor, deoarece natura determinării invocă în mod evident presupoziția că etnia fizică implică specifice particularități culturale şi morale; adică se are în vedere dispozițiile culturale colective care-i guvernează pe toți autorii, fără ştirea sau consimțământul lor [5], [6, p. 19].

Dar cel mai important moment pentru apariția imagologiei l-a avut totuşi Literatura comparată, care a apărut prin secolul al XIX-lea, când în noile universități (ex. Universitatea Humboldt din Berlin) Lingvistica şi Studiile literare s-a aplicat împreună („Sprach-und-Literaturwissenschaft", „Language-and-Literature", „Limba-şi-Literatura"). Acest lucru a dus nemijlocit la analiza şi compararea diferitor literaturi care erau studiate ori separat ori în comun de „filologiile naționale".

Bazele începutului Literaturii Comparate au fost puse de către Emile Hennequin (1859-1888), Joseph Texte (1865-1900), elvețianul Louis-Paul Betz

(1861-1904), Paul Van Tieghem (1871-1948) şi alsacianul Fernand Baldensperger (1871-1958). Studiile acestor reprezentanţi au devenit populare în prima jumătate a secolului XX-lea, nu numai în Franţa, dar şi în Germania, în Statele Unite şi în alte părţi. Aceştia abordează teme cum ar fi: „Francezii la Shakespeare" sau „Germanii în literatura rusă".

Baldensperger, unul din fondatorii Literaturii comparate, a creat în 1921, împreună cu Hazard, *Revue de littérature comparée*, care a fost mult timp şi este încă cel mai important Jurnal ştiinţific francez în literatura comparată. Cu cinci ani în urmă, această revistă era regizată de Pierre Brunel, Véronique Gély şi Daniel-Henri Pageaux, şi emitea patru publicaţii pe an. [7, p. 254-255].

Într-un articol de început de la „*Revue de littérature comparée*“ (1921), F. Baldensperger arăta că ştiinţele „comparative“ s-au dezvoltat din biologie şi că „metoda comparată” ca parte componentă a paradigmei biologice, a fost preluată de istoria literară şi de literatura comparată aflată în curs de constituire.

Teoreticienii literaturii comparate, „de la Joseph Texte la Paul Van Tieghem şi Fernand Baldensperger, susţine un cercetător român, erau interesaţi de studiul sistematic al influenţelor şi relaţiilor, al căilor şi canalelor de comunicare între scriitori, mişcări şi curente. Scopul lor era de a strânge toate informaţiile necesare pentru a ridica harta istorică şi geografică a migraţiilor temelor şi formelor literare” [8]

Departe de a fi vorba de o disciplină independentă, cu obiect şi metode specifice, literatura comparată avea la origini trei domenii de cercetare, şi anume: studiile mitului (Raymond Trousson şi Pierre Brunel), studiile imaginii (Jean-Marie Carré, *Images d'Amérique* şi Marius-François Guyard, *Littérature comparée*, apoi Michel Cadot "*Les Etudes*" şi Daniel-Henri Pageaux „*Littératures"*) şi studiile receptării (Yves Chevrel şi Claude de Grève).

F. Baldensperger (1871-1958), după cum vedem din cele enunţate mai sus, a jucat un rol deosebit la apariţia şi dezvoltarea literaturii comparate în Franţa. De asemenea, putem considera, pe bună dreptate, că meritele lui sunt şi pentru dezvoltarea de mai departe a *studiului imaginii* din cadrul literaturii comparate, care ulterior, cu ajutorul doctorandului său, au pus bazele unei noi ştiinţe-discipline (imagologia). De fapt, pentru a înţelege mai bine acest lucru, sau mai bine zis, care au fost premisele apariţiei acestei discipline, trebuie să consultăm sursele istorice şi anume să analizăm minuţios situaţia în care se afla Literatura comparată din Franţa în timpul primului Război Mondial, anii imediat următori şi mai ales amprenta conflictului franco-prusian.

Contribuţia lui Baldensperger se explică şi prin faptul că la începutul secolului, a fondat modelul de monografie comparativă Franceză, *Goethe en France* (1904), care este modelul lui Carré pentru *Goethe en Angleterre* (1920), şi care devenise deja un model de urmat pentru unii cercetători mulţi ani după aceea, mai ales dacă avem în vedere faptul că, în Franţa, doar *Profesorii* puteau conduce teze de doctorat, pe care le-a acordat, pentru o lungă perioadă de timp, capacitatea de a omogeniza perspectiva comparatistă.

Dar, în afară de stăpânirea metodologică, aceasta este şi o referinţă în planul politic: Baldensperger s-a născut în Saint-Dié des Vosges (Alsacia), într-o dată simbolică ca 1871 (acesta este considerat anul când Germania anexează teritoriile Alsacia şi Lorena, în urma războiului franco-prusac, din 1870-1871). Când se creează Catedra de Literatură comparată la Universitatea din Strasbourg, şi-i propun să-l ocupe, Baldensperger nu ezită să părăsească New York (unde era în delegaţie şi, de asemenea, era temporar şi la Paris, unde crease *Studii comparative* în 1910), pentru a reveni la Rhénanie. Şi, în noua universitate Franceză creată în Alsacia, ocupă un loc foarte relevant de la primul moment.

Importanţa preşedintelui Baldensperger rămâne, pe de altă parte, ei bine, clar în bilanţul oficial al decanului Facultăţii de Arte, Chr. Pfister, atunci din primul ciclu de existenţă al noii universităţi, dar şi în subiectul ales de Profesor pentru cursul inaugural. Discursul lui Pfister se rezumă la următoarele: „între toate literaturile există contact, acţiune şi reacţie reciprocă; şi de aceea el a creat la Facultatea noastră o Catedră şi Institutul de Literatură Comparată. Amvonul este ocupat în modul cel mai strălucit de domnul Fernand Baldensperger; el l-a inaugurat cu un curs public, care a durat tot anul şcolar, pe Madame de Stael şi literatura străină. O revistă de literatură comparată este aşteptată în curând, cu o cooperare directă al Institutului nostru" [10, p. 249].

Tocmai acest curs propus de Baldensperger, care vizează literatura străină şi în special pe Madame de Stael, se consideră a fi ca un prim pas metodologic în domeniul cercetării imagologice, fără a specifica însă disciplina care urma să apară ulterior datorită doctorandului său J. M. Carré. Carré continuă, pe de o parte cercetarea pe care a început-o mentorul său F. Baldensperger, dar pe de altă parte, analizând minuţios influenţa Doamnei de Stael asupra francezilor despre o Germanie mai mult imaginată, decât era în realitate, acest lucru a condus la apariţia unei ştiinţe noi, Imagologia.

Aceste cercetări de început din domeniul imagologiei, efectuate atât de Baldensperger, cât şi de Carré, au trezit pe parcurs opinii separate, din cauza că ele vizau mai mult aspectul politic şi mai puţin cel literar. Toate aceste s-au realizat datorită evenimentelor care s-au perindat în Europa în acea perioadă, dar mai ales conflictul dintre Franţa şi Germania. „Tocmai acest conflict a transformat Literatura comparată în una politică în perioada interbelică", susţine Monterde la un moment dat. [9, p. 2]. Iar consecinţele acestui conflict s-au răsfrânt şi asupra imagologiei, care din start se dovedise a fi ştiinţă de un mare succes.

De fapt, Baldensperger nu pare să fie deranjat ca această activitate comparativă desfăşurată de el şi doctorandul său, că este văzută pe deplin politică. Cercetătorul francez afirmă la un moment dat că „acestea sunt problemele pe care literatura comparată nu poate să nu se întâlnească la sfârşitul efectului său" [11, p. 272]. Iar M.F. Guyard, un alt comparatist francez, recunoaşte că cercetarea efectuată de înaintaşii lui „a alunecat mai mult din

literatură de specialitate în politică, dar acest echivoc nu datează de ieri" [12, p. 116]. Prin urmare, relația dintre politică şi literatura comparată, care de la începuturi au avut bune intenții, a ajuns la cel mai înalt nivel în acest moment şi, de fapt, va rămâne la acest grad, mulți ani după.

Acest lucru se explică şi prin faptul că întreaga activitate a lui Carré era profund marcată de cele două războaie mondiale, începând cu întârzierea în apărare şi publicarea tezei sale de doctorat, *Goethe en Angleterre* (1920), şi publicarea, imediat după cel de-al doilea război şi totodată, târziu *Les Écrivains français et le mirage allemand*, (1947). Cea din urmă, reprezintă o lucrare de valoare pentru imagologie, şi Monterde menționează că această carte „nu este doar punctul ei de plecare, ci mai curând, punctul ei de sosire" [10, p. 244].

În concluzie putem spune că Imagologia, ca un studiu critic al caracterizărilor naționale, a apărut tocmai atunci când cercetătorii au pus, prin lucrările lor, bazele acestei ştiințe, în mare parte, în anii care au urmat după cel de al doilea Război Mondial. Unul dintre ei este Jean-Marie Carré, care prin lucrarea sa *Les ecrivains francais et le mirage allemande 1800-1940*, (1947) deschide perspective spre o imagologie atât ca metodă, cât şi ca obiect de studiu de sinestătător [6, p. 21]. Prin lucrarea *Les ecrivains francais et le mirage allemande 1800-1940*, (1947), în care abordează o prejudecată națională anti-germană, Carré pune bazele unui nou început al studiilor de imagine din cadrul literaturii comparate. Această carte este considerată, pe bună dreptate, drept documentul de bază al imagologiei comparative.

Referințe bibliografice:

1. Afloroaei, Ştefan, *Lumea ca reprezentare a celuilalt*, Iaşi: Institutul European, 1994, 232 p.
2. Stanzel, Franz Karl, Ingomar Weiler, Waldemar Zacharasiewicz, *Europaischer Volkerspiegel: Imagologisch-ethnographische Studien zu den Volkertafeln des fruhen 18. Jahrhunderts*. Heidelberg: Winter, 1999.
3. Zacharasiewicz, Waldemar, *The Theory of Climate and the North in Anglophone Literatures*. În *Images of the North*, (Studia Imagologica 14) de Sverrir Jakobsson, Amsterdam – New York: Rodopi B.V., 2009, 293 p.
4. Hume, David, *Of National Characters*, http://www.econlib.org/library/LFBooks/Hume/hmMPL21.html
5. Taine, Hippolyte. https://en.wikipedia.org/wiki/Hippolyte_Taine
6. Leerssen, J.J, *Imagology: History and Method*. În *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters, A Critical Survey,* Amsterdam: Rodopi, 2007, 476 p., pp. 17-32.
7. Tomiche, Anne, *Comparative Literature in French*. În *Companion to Comparative Literature, World Literatures, and Comparative Cultural Studies,* Steven Tötösy de Zepetnek şi Tutun Mukherjee, New Delhi: Cambridge UP India, 2013, pp. 254–268.

8. Braga, Corin, *Arhetipologia ca metodă comparatistă*. În *Phantasma*, http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=3634, sau în *10 Studii de Arhetipologie* / Corin Braga - Cluj-Napoca: Dacia, 1999, 232 p.
9. Monterde, Antoni Marti, *Jean-Marie Carré i els orígens polítics de la imagologia comparatista*. În *AFERS*, 82, 2015, pp. 1-21, http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/108204/1/655018.pdf
10. Monterde, Antoni Marti, *Literatura Comparada I Imagologia en la Primera Guerra Mundial: Fernand Baldensperger i Jean-Marie Carré*. În *Estudis Romanics*, [Institut d'Estudis Catalans], Vol. 38, 2016, pp. 239-265, https://www.researchgate.net/publication/283709702
11. Baldensperger, Fernand, *Où nous en sommes: examen de conscience d'un "comparatiste"*. În *Revue Universitaire*, 28 année, tome second, 1919, pp. 260-347.
12. Guyard, Marius-François, *La littérature comparee*. Paris: Presses Universitaires de France, „Que sais-je?", 1951.